

Ю. М. Гамрецький (Київ)

Універсали — визначальні віхи історії Центральної Ради *

Діяльність Центральної Ради — ліберально-демократичної організації парламентського типу, яка очолила національний рух, що широко розгорнувся на Україні в 1917 р., знайшла відображення у виданих нею чотирьох універсалах. Непослідовність і нерішучість Ради при розв'язанні соціальних питань спричинили падіння її впливу в масах, а змова з кайзерівською Німеччиною обернулася національною трагедією для українського народу.

Після перемоги Великого Жовтня Центральна Рада прийшла до влади. Тоді було обнародовано її III Універсал. До речі, його прийняли не на сесії Ради, робота якої завершилася 2 листопада, а на засіданні Малої Ради 7 листопада. При поіменному голосуванні на його підтримку висловилися 42 члени, а 4 (1 меншовик, 2 есери і 1 польський соціаліст) утрималися³⁶. На думку авторів універсалу, він містив відповіді на питання, поставлені трудящими, і сприяв утриманню народних мас під впливом Ради. Того ж дня орган партії українських соціал-демократів оголосив, що «Центральна Рада стоїть за проведення тих самих реформ, які висовуються і більшовиками»³⁷.

Розуміючи, що самостійницькі гасла не підтримають трудящі, керівники Ради, проголосивши в універсалі Україну Народною Республікою, водночас заявили, що цим актом вона не відділяється від Росії, а прагне до єднання з нею, «щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів». Однак при цьому малася на увазі не існуюча Російська Радянська Республіка, яку не визнала Центральна Рада, а буржуазна республіка. В універсалі зазначалося, що віднині на території України «право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових господарств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі касується». Рада обіцяла добиватися якнайшвидшого встановлення миру, запровадження державного контролю на виробництві, встановлення восьмигодинного робочого дня.

Проте всі ці широкомовні обіцянки були швидко забуті, виявилися даниною моменту. Навіть В. К. Винниченко визнавав їх вимушений характер. «Третій Універсал,— зазначав він,— уже не зробив такого сильного враження на населення, як перший... Це через те, що Третій Універсал явився не результатом безпосередньої боротьби, великого напруження сил, що дає при успіху вибух радості. Він, розуміється, також був наслідком нашої акції, нашої боротьби, він впливав із усієї ситуації, що склалася не без участі нашої волі й напруження сил. Але помітною, виразною силою, що випхнула Універсал на світ, були все ж таки зовнішні, незалежні від нашої волі обставини: робітничо-селянська революція в Росії»³⁸.

Керівники Ради намагалися надати цьому актові виняткового значення, навіть організували святковий молебен у Софійському соборі, а на площі біля нього вишикували військові частини. «Він викликав ентузіастичний відгук в українському громадянстві без різниці партій і класів»³⁹,— писав М. С. Грушевський, видаючи бажане за дійсне. Так, у Полтаві, за свідченням губернського комісара освіти В. Андрієвського, «українці йшли на свято якимось сумно, з обов'язку. Несли

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1991.— № 8.

³⁶ 1917 год на Киевщине.— С. 363.

³⁷ Робіт. газ.— 1917.— 7 листоп.

³⁸ Винниченко В. Відродження нації.— Київ; Відень, 1920.— Ч. II.— С. 80.

³⁹ Грушевський М. Роковини. 20(7) листопада 1917 р. // Український історик.— 1988.— № 1-4.— С. 165.

синьо-жовті прапори, та коло кожного прапора була невелика купка людей. Не так як колись навесні, при перших українських процесіях... Розходились по «урочистім оголошенню» так само сіренько, понуро»⁴⁰.

Про ставлення більшовиків до III Універсалу дає певне уявлення резолюція, прийнята 16 листопада 1917 р. їх фракцією у виконкомі Полтавської Ради робітничих і солдатських депутатів. У ній зазначалося: «Вітаючи проголошення УНР як результат завоювання влади революційним народом, Полтавська Рада робітничих і солдатських депутатів буде всебічно підтримувати прагнення трудящих верств українського населення до зміцнення і розвитку державних форм свого національного життя в згоді зі всією революційною демократією інших народів, що населяють Росію. Разом з тим, вітаючи рішучість Української Центральної Ради при втіленні в життя основних вимог 2-го з'їзду Рад: земля, мир і контроль, Полтавська Рада визнає, що універсал в частині, що торкається влади на місцях, не відповідає прагненням української революційної демократії, бо органи самоврядування не можуть бути визнані зосередженням політичного життя революційної демократії»⁴¹. Полтавська Рада виступила ініціатором негайного скликання Всеукраїнського з'їзду Рад для вирішення питання про владу в республіці.

Зміст універсалу насторожено сприйняли помірковані кола. Автор передової статті, опублікованої в «Новій Раді», із занепокоєнням зазначав: «В таких справах, в яких ще не вироблено спільної і одностайної думки і які зачіпають найрізномірніші інтереси, така декларативна, неясна і тим самим непевна постановка може навіть пошкодити, насамперед зазначаючи шлях, якого може доведеться зрестися тоді, коли приступлено буде до детального обміркування справи»⁴².

В ті дні переважна більшість селянства прихильно ставилася до Центральної Ради, яка заявами про служіння народу, проголошенням України народною республікою (хоча за своїм характером вона і не була такою, але цей акт, безумовно, заслуговує на позитивну оцінку), запевненням встановити державний контроль і передати селянству землю породжувала надію на те, що незабаром ці болючі питання будуть вирішені в інтересах трудящих. Селянство сприйняло III Універсал як документ про скасування поміщицької власності на землю. Щоб застерігти від можливих непорозумінь з цього приводу, губернським комісарам було розіслано циркуляр Генерального секретаріату, опублікований у пресі 14 листопада. Представникам Центральної Ради на місцях давалася вказівка «вжити заходів проти самочинного захвату землі, інвентаря і проти самочинної порубки лісу», а волосним земельним комітетам категорично заборонили будь-які дії, спрямовані на розв'язання аграрного питання: «Захоплювати ж землю для поділу її між громадянами вони не мають права»⁴³.

Роз'яснення до універсалу заспокоїли тих, хто розглядав його як акт про ліквідацію поміщицької власності на землю. В передовій статті «Нової Ради» зазначалося, що справа земельна ще не вирішена і невідомо, яким буде закон про землю. «Виходить, що ніхто зараз не має права самочинно забирати землю нетрудових господарств, що справа викупу не передрішена, а власне, ще невідомо, яким чином одержать компенсації за забрану землю теперішні власники і т. п.»⁴⁴.

Незважаючи на роз'яснення та попередження, селянство переконувалося, що універсал і Декрет про землю за своєю соціальною спрямованістю є непорівняльними законодавчими актами. Порівнюючи

⁴⁰ Андрієвський В. З минулого (1917-й рік на Полтавщині).— Берлін, 1921.— Ч. I.— С. 146, 148.

⁴¹ Известия Полтавского Совета революции.— 1917.— 24 нояб. (7 дек.).

⁴² Нова Рада.— 1917.— 9 листоп.

⁴³ Народня воля.— 1917.— 14 листоп.

⁴⁴ Нова Рада.— 1917.— 16 листоп.

конкретні дії Раднаркому з політикою Ради та її секретаріату, трудящі бачили, яка влада відображає інтереси народу, і робили певні висновки. Політичний досвід, який вони набували, давав їм можливість краще розпізнавати, що приховується за соціалістичною фразеологією і національною маскою. Прозріння прийшло дуже швидко. Протягом кількох тижнів різко змінилося ставлення селянства до Центральної Ради — від її беззастережної підтримки до розуміння необхідності її заміни владою Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів.

Ось що писав, наприклад, інструктор Центральної Ради по Вовчанському повіту на Харківщині В. Коряк у доповідній, датованій 17 листопада: «Селянство непокоїться, а нічого нового немає досі. Доводиться якось зволікати справу, закликаючи населення до спокою, а це призводить до обвинувачення Ц[ентральної] Р[ади], що й вона тільки все обіцяє, а нічого не робить — це з боку селян, і що вона призводить до анархії — це з боку правих елементів та російських соціалістів. Становище репрезентанта Центральної Ради цілком непевне. Всі невдоволені. На селі збільшується більшовизм...»⁴⁵. Трудяще селянство відкрито висловлювало негативне ставлення до Ради, заявляючи, що вона не відображає інтересів народу. Спроби представників Ради запобігти селянським виступам шляхом умовлянь чи направленням на село каральних загонів не давали позитивних результатів. Її розпорядження селяни виконувати відмовлялися. Про це свідчили численні факти, наведені в доповіді Б. Мартоса на восьмій сесії Центральної Ради 14 грудня. Він розповів «про ті страшні розрухи та безлад, які виникли по селах через хибно зрозумілий проголошений III Універсалом перехід землі до рук народу»⁴⁶. Лише 15 грудня одержано «240 телеграм про погроми та заколоти тільки в трьох українських губерніях»⁴⁷.

Яскраву картину становища в Подільській губернії змалював губкомісар Ради Г. Степура у телеграмі, надісланій 12 січня 1918 р. у Генеральний секретаріат. Починається цей документ констатацією того, що «настали дійсно чорні дні», а закінчується нотою повного відчаю. Весь його зміст зводиться до прохання прислати загони козаків, які б «без «політичної» балаканини, силою зброї показали, що тверда державна влада на Україні існує... Як благодаті жду відповіді, котра мене піднімить і відживить, бо тяжко-тяжко на душі, вже ж бо руки в'януть і млієш весь... Рятуйте!»⁴⁸.

Керівники Ради та її активісти вже не могли приховати становища, в якому опинилися. Її губернський комісар на Чернігівщині Д. Дорошенко пізніше підкреслював, що, оскільки широкомовні заяви представників Ради залишилися паперовими обіцянками, вони повністю дискредитували себе в очах мас. «Всі елементи населення в краю, — писав він, — які так радісно вітали проголошення Української Народньої Республіки як правової держави, що несе лад і оборону мирної праці, тепер од неї одвернулись... Натурально, що симпатії народних мас одвернулись од Центральної Ради і перенеслися на большевиків, і ці маси й пальцем не кивнули, коли настав для Ц. Ради судний день в половині січня 1918 р.»⁴⁹

Отже, протягом п'яти — шести тижнів Центральна Рада повністю дискредитувала себе. Наприкінці 1917 р. — на початку 1918 р. проти неї розгорнулася боротьба власного народу. 10 лютого 1918 р. В. К. Винниченко у щоденнику намагався з'ясувати причини масових виступів українських трудящих проти Ради. Він дійшов такого висновку: «Основний факт той, що маси бідноти цілком вірять народним комі-

⁴⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 1115, оп. 1, спр. 38, арк. 59.

⁴⁶ Народня воля. — 1917. — 15 груд.

⁴⁷ Там же. — 17 груд.

⁴⁸ ЦДАЖР УРСР, ф. 1792, оп. 1, спр. 48, арк. 239—240.

⁴⁹ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914—1918). — Львів, 1923. — Ч. II. — С. 49.

сарам, що вони охоче йдуть за ними, що вся біднота є большевики, що народні комісари з ними, з біднотою, проти багатих, проти буржуазії»⁵⁰.

Лідери Центральної Ради, враховуючи роль Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у революції, всіляко намагалися дезорієнтувати маси, створити у них неправильне уявлення про Центральну Раду як про українську Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів. Насправді ж вони мріяли про ліквідацію Рад. У III Універсалі чітко проводилася думка про Центральну Раду як носія влади в центрі та про збереження буржуазних органів місцевого самоврядування — «найвищої адміністративної влади на місцях». В листопаді було розіслано телеграму голови Генерального секретаріату, в якій пропонувалося всім організаціям враховувати, що колишні губернські і повітові комісари Тимчасового уряду та їх помічники «однині є органи влади Генерального секретаріату і як такі повинні лишатися на своїх місцях»⁵¹. Негативним ставленням до Рад Центральної Рада, за свідченням її генерального писаря П. Христюка, відокремила себе «від справді активно революційних органів української і неукраїнської демократії...»⁵².

Це цілком зрозуміло. Адже Рада не ставила за мету докорінно змінити суспільний лад. «Ми настільки мало були соціалістами,— зазначав В. К. Винниченко,— що не допускали навіть думки про зруйнування буржуазної держави... Ми знали тільки одну державу — буржуазну, сучасну, з усіма її усталеними органами й апаратами. Ми вірили в її вічність, непохитність, незмінність... Кажучи по ширості, ми рішуче нічого не міняли в суті тої державності, що була за часів Тимчасового правительства. Ні одної основи її ми не порушили. Ми тільки міняли національну форму її — замість синє-біло-червоного прапора ми вішали жовто-блакитний»⁵³.

Нарешті, заключним акордом у діяльності Центральної Ради став її IV Універсал. За час, що минув після обнародування попереднього універсалу, тобто за два місяці, вона остаточно викрила себе як антинародна організація: придушувала селянські виступи, роззброювала революційно настроєних солдатів і червоногвардійців, заборонила вивезення хліба на фронт і в пролетарські центри, розганяла Ради й інші прогресивні організації, заарештовувала більшовиків. Український соціал-демократ М. В. Порш — тодішній Генеральний секретар військових справ — визнавав, що «в останні часи по деяких містах України трапляються випадки неправомірних вчинків з боку отрядів українського війська відносно Совітів робітничих і солдатських депутатів та інших організацій»⁵⁴.

Рада, не визнаючи Раднарком Російської Республіки, розпочала переговори з Каледіним з метою створення з різних «урядів», що виникли тоді в Росії, так званого однорідного соціалістичного уряду — оплоту контрреволюції. На засіданні Малої Ради 10 листопада В. К. Винниченко зробив з цього приводу таку заяву: «Генеральний секретаріат негайно розпочинає в сій справі переговори з республіками Дону, Кубані і іншими»⁵⁵. Зважаючи на позицію Ради, під її захист з усіх кінців країни зосереджувалися різні контрреволюційно настроєні елементи.

Така політика Ради викликала рішучий протест прогресивних її членів. Зокрема, один з них — український соціал-демократ Є. В. Не-

⁵⁰ Винниченко В. Щоденник.— Едмонтон; Нью-Йорк, 1980.— Т. I.— С. 278.

⁵¹ Полтав. обл. держ. арх., ф. 4042, оп. 1, спр. 56, арк. 16.

⁵² Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції (1917—1920 рр.).— Т. 2.— С. 132.

⁵³ Винниченко В. Відродження нації.— Ч. II.— С. 107—108.

⁵⁴ Робіт. газ.— 1917.— 31 груд.

⁵⁵ Там же.— 12 листоп.

ронович — виступив 19 листопада в Малій Раді з вимогою докорінної зміни в ставленні до Раднаркому. «Рада Народних Комісарів — це справжнє, реальне правительство Великоросії, — заявив він, — далеко більш реальне, ніж те, що проєктоване, що мусило скластися з федерації міфічних величин, як республіка Дон, Кубань, Кавказ і інші, та позбавлені реальної політичної ваги різні армійські комітети. І нам потрібно якнайшвидше вступити в контакт з Радою Народних Комісарів»⁵⁶. Проте керівники Ради не прислухалися до подібних пропозицій.

У цей час Раднарком звернувся з «Маніфестом до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради», де дії останньої характеризувалися як націоналістичні і контрреволюційні, що суперечать інтересам трудящих та експлуатованих мас. У Маніфесті визнавалося право Української Народної Республіки на самовизначення аж до відокремлення: «Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно»⁵⁷.

Водночас у ньому підкреслювалося, що Рада проводить «буржуазну політику», «...що позбавляє нас можливості визнати Раду, як повноважного представника трудящих і експлуатованих мас Української республіки...»⁵⁸

Контрреволюційна політика Ради зумовила піднесення розмаху політичної боротьби на Україні, хоча в ряді її промислових центрів, насамперед у Донбасі, вже фактично існувала влада Рад. В умовах незадоволення значної частини населення України поглибленням економічної кризи, невирішеністю корінних питань революції — аграрного, війни і миру, робітничого та інших, підтримкою Генеральним секретаріатом загальноросійської контрреволюції, політикою репресій щодо пролетарських організацій та Рад в Києві було скликано I Всеукраїнський з'їзд Рад, але Центральна Рада зірвала його роботу. Переважна більшість делегатів, які представляли всі губернії України та її основні центри, переїхали до Харкова, де відбувся I Всеукраїнський з'їзд Рад, який 12 (25) грудня оголосив Україну Республікою Рад.

По всій Україні розгорнулася боротьба трудящих проти сил націоналістичної контрреволюції, збройні повстання спалахнули в Катеринославі, Одесі, Києві. Розуміючи, що Центральна Рада існує останні дні, її лідери звернулися по допомогу до кайзерівської Німеччини, яка була кровно зацікавлена в розграбуванні природних багатств України. Вона негайно відгукнулася на цей заклик, висунувши умову — проголошення самостійності і незалежності України, щоб мати юридичну підставу для підписання сепаратного договору з Радою та введення на підпорядковану їй територію своїх військових підрозділів.

За цих умов Рада прийняла IV Універсал. Він містив наклепницькі твердження на адресу Раднаркому, який всупереч істині характеризувався як ворог миру і прибічник війни, а Центральна Рада — як така, що дбає про мир і піднесення добробуту трудящих. Однак її обіцянкам уже ніхто не вірив. Ліміт довіри вона повністю вичерпала.

Автори універсалу намагалися викликати національну ворожнечу, прищепити українським трудящим почуття ненависті до братнього російського народу. Проте ці спроби виявилися марними. Не досягла мети й вигадка про більшовиків як окупантів, бо проти Ради піднявся власний народ. Слід підкреслити й таку деталь. IV Універсал приймали не на пленарному засіданні Ради, а у вузькому колі членів її президії. За нього проголосували 39 членів Малої Ради, проти — 4 і 6 утри-

⁵⁶ Там же. — 21 листоп.

⁵⁷ Ленін В. І. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради // Повне збір. творів. — Т. 35. — С. 137.

⁵⁸ Там же. — С. 138.

мались. Коли 11 січня 1918 р. в Малій Раді почалося поіменне опитування щодо ставлення до IV Універсалу, частина присутніх відмовилася брати у ньому участь, продемонструвавши цим своє негативне ставлення. «Виявляється,—повідомляла місцева газета,—що деякі ліві українські соціал-демократи і есери перед голосуванням залишили зал засідань»⁵⁹.

Крім того, окремі члени Ради наполягали на передачі «влади на місцях Радам селянських, робітничих і солдатських депутатів», а також виступили за необхідність заміни Центральної Ради, пропонували скликати «всеукраїнський з'їзд Рад селянських, робітничих і солдатських депутатів для виборів центрального комітету Рад»⁶⁰. Розкол серед українських дрібнобуржуазних партій викликала антирадянська спрямованість політики Центральної Ради, її змова з імперіалістами, проголошення самостійності, що фактично означало збереження на Україні старих, дореволюційних порядків, а також зраду не тільки соціальних, а й національних інтересів народу.

Універсал критикували не тільки ліві, а й центральний орган української партії соціалістів-федералістів — партії, яка відображала інтереси української буржуазії і буржуазних поміщиків. У передовій статті «Нової Ради» зазначалося: «Отже, IV Універсал не був викликаний вимогами життя й не дає на них відповіді. Це результат певного настрою в політичних кругах, а не вимагання життя, і в цьому лежить перша причина його політичної помилковості і недоцільності... Отже, в цьому акті маємо просто опортуністичну уступку тим самостійницьким течіям, яким ледве чи лежить на серці саме добро широких народних мас і які це добро підбивають під інтереси націоналізму»⁶¹.

Керівники Ради прекрасно розуміли значення зробленого ними кроку. Сам В. К. Винниченко визнавав той очевидний факт, що Рада, по суті, розійшлася з трудящими, чий інтерес вона повністю ігнорувала, а її змова з інтервентами є зрадою власного народу. В щоденнику він зробив тоді такий запис: «І хто знає, чи виграли ми для народу, для пригноблених кляс цією зрадою, чи не будемо ми записані в історії як один з факторів контрреволюції, гальмування поступу людей? Чи не краще було б іти з масами?»⁶².

Проти Центральної Ради розгорнувся масовий революційний рух, в якому пліч-о-пліч боролися українські та російські робітники і селяни, а також представники інших народів багатонаціональної країни. Українізовані частини переходили на бік сил революції. «Не було сумніву, що значні групи українського пролетаріату, селянства та військова настроєні по-більшовицькому»⁶³,—визнавала «Нова Рада». До яких би політичних партій не належали активні діячі Центральної Ради, які б не висували причини її поразки, всі вони дійшли висновку — Раду нікому було захищати. Військовий діяч того часу, український соціал-демократ М. Галаган писав: «...Ми не мали чим боронити свої землі. Ще так недавно українські вояки декларували й маніфестували свою готовність «душу й тіло положити за свою свободу», але коли прийшов час доказати це на ділі, то виявилось, що є дуже мало нащадків «козацького роду», які стояли до розпорядимості Центральної Ради»⁶⁴.

Загони, на які покладала надії Рада, склалися переважно з трудящих, а вони на цей час остаточно переконалися в тому, що являє собою остання. З обуренням есерівська «Народня воля» писала в передовій статті під характерною назвою «Вмивають руки», що «укра-

⁵⁹ Последние новости (вечерние).— 1918.— 12 янв.

⁶⁰ Киевская мысль.— 1918.— 14 янв.

⁶¹ Нова Рада.— 1918.— 13 січ.

⁶² Винниченко В. Щоденник.— Т. I.— С. 281.

⁶³ Нова Рада.— 1918.— 21(8) лют.

⁶⁴ Галаган М. З моїх споминів.— Львів, 1930.— Ч. III.— С. 131.

їнізовані частини відмовляються обороняти рідний край від наступаючих більшовиків», заявляючи, що не хочуть «проливати братньої крові»⁶⁵.

Подібних прикладів можна навести багато. Ось свідчення неодноразово цитованого В. К. Винниченка. В книзі, написаній невдовзі після згаданих подій, він змушений був визнати переважаючий вплив більшовиків серед українських трудящих, значну підтримку українізованими частинами повсталіх робітників і селян і повну ізоляцію, в якій опинилася Рада у вирішальний момент: «То в одному місці, то в другому наші військові частини переходили на їх бік і разом з ними проголошували владу Рад»⁶⁶. «Прихильників Центральної Ради серед широких мас ставало все менше й менше»⁶⁷. «Словом, величезна більшість самого українського населення була проти нас»⁶⁸. Що ж до питання про «московські багнети», з допомогою яких нібито була встановлена влада Рад на Україні, то В. К. Винниченко відповів чітко і недвозначно: «Хвалькувата, поверхова неправда. Без українських мас ніякі північні штики ніякої влади не мали би»⁶⁹.

Отже, проголошення України самостійною не зумовлювалося внутрішніми потребами чи бажанням побудувати національну державу власними силами, а лише необхідністю підписання сепаратної угоди з Німеччиною для запрошення кайзерівських військ, щоб знищити встановлену майже на всій території республіки владу Рад. З допомогою окупантів керівники Центральної Ради сподівалися повернути втрачені позиції, але, виконавши ганебну місію, цей орган був нікому не потрібен. Тому 29 квітня 1918 р. її було розігнано.

В процесі перегляду деяких сторінок вітчизняної історії, ліквідації в ній «білих плям», правдивого висвітлення подій і фактів, які тривалий час приховувалися чи подавалися у спотвореному вигляді, спроби ідеалізації Центральної Ради та її універсалів розраховані на неінформовану людину.

Керівники Ради, насамперед її голова, з цілком зрозумілих причин намагалися повністю її реабілітувати і оцінити діяльність позитивно. «Великі часи творчості Української Центральної Ради й її акти, на думку М. С. Грушевського, зостануться великою епохою її розвою, твердою підставою національного будівництва»⁷⁰.

Безумовно, Центральна Рада в історії займає належне їй місце. Однак не можна всупереч істині наділяти її невластивими рисами і характеризувати лише на підставі універсалів, ігноруючи причини та наслідки появи останніх. Адже багатообіцяюча фразеологія деяких її актів була надзвичайно далекою від їх практичного здійснення і не відповідала реальній політиці.

На першому етапі своєї діяльності Рада дійсно сприяла національному відродженню української державності. Завдяки цьому зростає її авторитет в масах. Але її соціальна політика не відповідала інтересам трудящих і невдовзі привела до повного розриву з власним народом, що, зрештою, зумовило крах Центральної Ради і закономірний перехід у табір ворогів революції.

Отримано 11.02.91

Деятельность Центральной Рады — либерально-демократической организации парламентского типа, ставшей во главе широко развернувшегося на Украине в 1917 г. национального движения, нашла отражение в изданных ею четырех универсалах. Непо-

⁶⁵ Народня воля.— 1918.— 16 січ.

⁶⁶ Винниченко В. К. Відродження нації.— Ч. II.— С. 160.

⁶⁷ Там же.— С. 161.

⁶⁸ Там же.— С. 216.

⁶⁹ Там же.— С. 299.

⁷⁰ Укр. історик.— 1988.— № 1-4.— С. 166.

следовательность и нерешительность Рады при решении социальных вопросов явились причиной падения ее влияния в массах, а сговор с кайзеровской Германией обернулся национальной трагедией для украинского народа.

В. Р. Ковалюк (Львів)

Західна Україна на початку другої світової війни

Відтворюється картина дипломатичної та військової боротьби за територію Західної України, що розгорілася у вересні 1939 р. внаслідок реалізації умов таємного протоколу до радянсько-німецького пакту про ненапад від 23 серпня 1939 р.

Вересневі події 1939 р. на Західній Україні привертають увагу радянських і зарубіжних істориків. У післявоєнний період опубліковано ряд праць, присвячених цій проблемі. Проте воєнні дії тих вересневих подій у них майже не розглядаються. Виняток становлять невеликі праці ювілейного характеру та стаття Д. М. Бурлуцького, надрукована в «Українському історичному журналі»¹. Ці дослідження, однак, більше підпорядковані обґрунтуванню певних пропагандистських постулатів, ніж всебічному висвітленню подій того часу.

В даній статті робиться спроба на основі нових архівних документів та ряду інших матеріалів відтворити об'єктивну картину вересневих подій 1939 р. на західноукраїнських землях. Ці події були, як відомо, результатом несподіваного, на перший погляд, поєднання зусиль Берліна і Москви. Не будемо спинятися на комплексі причин, що спонукали радянське керівництво на угоду з Гітлером, оскільки це питання ґрунтовно висвітлено вітчизняними авторами². Ми ж розглянемо важливу для нас проблему, що залишилася поза увагою дослідників, а саме: який вплив на укладення радянсько-німецького пакту, особливо таємного протоколу, справило українське питання?

Згода Гітлера на приєднання до СРСР частини польських та румунських земель зводила нанівець вкрай неприємну для Сталіна ймовірність створення на західних кордонах його держави незалежної Української республіки, яка б мала негативний вплив на Радянську Україну. Реакція Кремля на подібну перспективу виявилася, зокрема, під час існування Карпатської України наприкінці 1938 — на початку 1939 рр., коли «спільна біда» привела навіть до деякого поліпшення відносин між Москвою і Варшавою. Обидві сторони побоювалися втратити своїх українців внаслідок підтримки Німеччиною планів українських самостійників. Це підтверджує думку американського історика Василя Дмитришина, що «стурбованість Сталіна з приводу національної (української — В. К.) проблеми відіграла важливу роль

¹ Советская Армия и воссоединение западноукраинских земель с Украинской ССР в составе СССР / С. М. Подишук, А. Н. Кантемиров, Л. М. Лось. — Львов, 1989; Napaść Sowietcka i okupacja polskich ziem wschodnich (wrzesień 1939). — Londyn, 1987; Суган В. К. Кресу в ogniu: Wojna polsko-sowiecka 1939. — Warszawa, 1990; Бурлуцький Д. М. Визвольний похід Червоної Армії в Західну Україну і Західну Білорусію (вересень 1939 р.) // УІЖ. — 1979. — № 5. — С. 17—25.

² Об итогах работы комиссии по политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года: Доклад на втором Съезде народных депутатов СССР, 23.12.1989 // Яковлев А. Н. Реализм — земля перестройки: Избранные выступления и статьи. — М., 1990. — С. 518—534; 1939 год: Уроки истории. — М., 1990; Волков С. В., Емельянов Ю. В. До и после секретных протоколов. — М., 1990.